

בינת המשפט

עניני ממונות אקטואליים

הרב יצחק בירך זסקל

טל: 0527611435 | פקס: 0722579363 | y.b.daskal@gmail.com

בס"ד, גליון קלג, פרשת קרח, תשע"ה

בית הוראה "בינת המשפט" לעניני ממונות

גליון קלג

ביאור התשובה:

דין תפיסה מבעל חוב שחייב לבעל חוב

בעל חוב מאוחר שקדם וגבה מוציאין מידו

כדי לבאר את הדבר היטב, יש להקדים כמה הקדמות. דהנה כשיש לבעל חוב קרקעות, כל הקודם בשטר להלוואה קודם לגבות חובו, כיון שנשתעבדה הקרקע למלוה הראשון, והמלוה שאחריו משתעבד לו לאחר מכן. ונחלקו בש"ס (כתובות צד, א ועוד) בדין בעל חוב מאוחר שקדם וגבה, האם מוציאין מידו, דהיינו, האם קדימה בשטר חזקה כל כך, שאם המאוחר תפס מוציאין מידו. ולהלכה נפסק (חושן משפט סימן קד, א) שבעל חוב מאוחר שקדם וגבה מוציאין מידו. ודוקא אם היה ללוה קרקעות וקדם המלוה וגבה קרקעות, אבל אם לא היה ללוה קרקעות, וקדם וגבה מטלטלין, אין מוציאין מידו (חושן משפט קד, ג).

ובאמת מהתורה אין הברל בין קרקעות למטלטלין, והכל משועבד לבעל חוב, אלא שתיקנו חכמים, שכיון שמטלטלין אין להם קול שהם משועבדים, לכן אין מוציאין אותן מיד הלוקח שקנה אותם מבעל חוב, וכן אין מוציאין ממי שקדם וגבה אפילו הוא מאוחר. ואפילו אם המאוחר קדם וגבה, וחזר מי ששטרו מוקדם ותפס מיד זה שגבה תחלה, מוציאין מיד התופס (חושן משפט קד, ג).

העולה מזה: בעל חוב מאוחר שקדם וגבה קרקע לפני בעל חוב מוקדם, מוציאין מידו. ואם גבה מטלטלין זכה בהם, ואפילו אם לאחר מכן תפס מידו בעל חוב המוקדם, מה שתפס מוציאין ממנו ומחזירין לבעל חוב המאוחר שתפס.

דין קדימה לכתחלה במטלטלין

ויש לבאר האם אין קדימה במטלטלין הוא רק בדיעבד, שאם תפס זכה, אבל לכתחלה הקודם בשטר קודם לגבות כל חובו, או שאין דין קדימה לכתחלה במטלטלין. ואם אין דין קדימה במטלטלין, ובעל חוב הקודם לא זכאי לגבות ראשון את כל חובו, יש עוד לבאר, האם ראוי לחלק בין כל בעלי החובות בשוה, ואסור לאף אחד לתפוס את כל חובו, או שאין דין חלוקה כלל, ומותר לכל אחד לתפוס חובו.

ובאמת הרשב"א בתשובה (מיוחסות לרמב"ן, סימן סא) פסק, דגם במטלטלין יש דין קדימה לכתחלה, והא דאמרו שאין במטלטלין דין קדימה אינו אלא שאם המאוחר קדם וגבה אין מוציאין מידו,

הקדמה

נידון זה מבוסס על חובת פרעון חוב, לבעל חוב של בעל החוב. דהיינו, ראובן שנושה אלף שקלים בשמעון, ושמעון נושא בלוי אלף שקלים, שמוציאין מלוי ונותנין לראובן. והוא מבואר בש"ס בכמה מקומות (פסחים לא, א. גיטין לו, א ועוד), ד"תניא, רבי נתן אומר: מנין לנושה בחבירו מנה, וחבירו בחבירו, שמוציאין מזה ונותנין לזה - תלמוד לומר (במדבר ה, ז) ונתן לאשר אשם לו". ואף על פי שבספרי (במדבר נשא פיסקא ג) מבואר דיש חולקים על רבי נתן, ההלכה כרבי נתן, וכן פסק המחבר (חושן משפט סימן פו). וכיון דרבי נתן הוא בעל מימרא זו, נקרא פרעון זה בלשון הפוסקים "שיעבודא דרבי נתן". והנידון שלפנינו, הוא, האם מי שחייב בשיעבודא דרבי נתן לפרוע לבעל חוב של בעל חובו, מותר לו להעדיף את אחד מבעלי החובות, ולפרוע רק לאחד מהם את כל פרעון החוב, אפילו שאין לבעל החוב, כדי פרעון לכל בעלי החובות.

הנידון

"נתתי בהיתר עיסקה לראובן מאתים אלף שקל, תמורת עשר אחוז ריבית לשנה. לצערי הרב ראובן פשט את הרגל והסתבך עם הרבה מאוד כספים, וברח למקום לא ידוע, כשהוא משאיר אחריו חובות להרבה מאוד בעלי חובות. יש לי חבר שחייב לראובן מאתים אלף שקל, ורוצה לפרוע את חובו לראובן על ידי פרעון החוב שלי בדין שיעבודא דרבי נתן. אבל היות ויש הרבה בעלי חובות, ואני לא הקודם, האם מותר לי לכתחלה ליטול מחברי את הכסף בפרעון החוב, או אסור לעשות כן כיון שיש הרבה בעלי חובות, ואין ראוי ליטול לבד את כל הפרעון, אלא לחלק את הפרעון בין כל בעלי החובות. ראוי לציין שהפרעון הוא רק בכסף, ואין קרקעות לפרעון החובות. אבקש גם לדעת מה הדין אם כבר נטלתי, האם עלי לחלק את הכסף בין כל בעלי החובות.

תשובה

מותר לבעל חוב לתפוס מהחייב קבל את כל חובו לכתחלה, וכן מותר למי שמשועבד משיעבודא דרבי נתן לפרוע לאחד כל החוב.

בינת המשפט

עניני ממונות אקטואליים

או שמא לכל אחד יש שיעבוד על כל המנה, ויכול כל אחד לתפוס מנה.

מותר לבעל חוב לתפוס הכל

אבל באמת אין להסתפק בזה כלל. דהנה פסק המחבר (חושן משפט קד, ג) דאין קדימה במטלטלין, ואם אין כדי פרעון לכל בעלי החובות וקדם בעל חוב מאוחר ותפס אין מוציאין מידו, ואפילו אם חזר בעל חוב המוקדם ותפס מידו מוציאין מיד בעל החוב המוקדם, ונותנים לתופס הראשון שהוא בעל חוב מאוחר, וזה מוכח מעל כל ספק שכל בעל חוב יש לו שיעבוד על כל המטלטלין, אפילו שאין כדי פרעון לכל אחד ואחד, ומוכח שיש לכל אחד שיעבוד על הכל, ולכן זכה במה שתפס. וכן כתב בנתיבות המשפט (ביאורים סימן קז ס"ק י) "דהטעם פשוט דמטלטלין משועבדין לכל אחד הכל, דהא מהני תפיסה". וכן כתב בפשיטות בקצות החושן (שם, ס"ק יא) שבעל חוב עצמו מותר לו לתפוס כל חובו.

וכן מוכח מלשון תשובות מיימוניות (משפטים סימן מא). שדן שם באופן שאין כדי פרעון מטלטלין לכל בעלי החובות, ויש בעל חוב אחד לפנינו ואחד במדינת הים, ובא זה שלפנינו לתבוע חובו והחייב אינו רוצה לפרוע לו הכל, דן בתשובות מיימוניות, האם כופין עליו לפרוע הכל לאחד, וז"ל: "על מי שיש עליו חובות, ואין לו כדי לפרוע לכולם, נראה לי דאין הדיין יכול לכופו לפרוע לאחד מהם ממטלטלי, ודיינא דמזדקיק לחד מינייהו, ומפיק מלוה, לאו שפיר עבד, ודאי אי תפיס איהו גופיה לא מפקינן מיניה במטלטלין. אבל אנן לא מזדקקינן ליה לאתפוס לחד לאחרים" עכ"ל. הנה מבואר דפשוט לתשובות מיימוניות, שאם החייב עצמו רוצה לפרוע רק לאחד, הרשות בידו, ואין צריך לומר שהבעל חוב יכול ליטול הכל לעצמו, אלא שפוסק שאין לבית דין לפרוע לאחד, אבל פשיטא ליה שבעל חוב נוטל לכתחלה כל חובו. והבית יוסף מוסיף עוד, וחולק עליו ופוסק שמותר לבית דין לכופו לפרוע לאחד אם האחר אינו תובעו, והוא במדינת הים.

העולה מזה: מותר לבעל חוב לתפוס לעצמו כסף או מטלטלין מהחייב, אפילו שאין מספיק לשאר בעלי חובות.

תופס לבעל חוב למ"ז קנה אינו חייב מדין מזיק שיעבודו של חברו

ולאחר שנתבאר שהבעל חוב יכול לתפוס לעצמו כל החוב אפילו שאין מספיק לכל בעלי החובות, יש לבאר, האם מי שמשעובד משיעבוד דרבי נתן, מותר לו לפרוע לאחד מבעלי החובות. וצדדי הספק הן, דכיון שאינו בעל החוב בעצמו, אם פורע הכל לאחד,

אבל לכתחלה אם באו לדין, יש לבית דין לתת למי ששטרו מוקדם, ואם נשאר יתנו לשני אחריו, כיון שמהתורה אין הבדל בין מטלטלין לקרקעות, ולא תיקנו שאין דין קדימה במטלטלין רק בדיעבד, שאם קדם וגבה אין מוציאין מידו, אבל לכתחלה יש להקדים למי שלוה ראשון. אבל הסמ"ע (חושן משפט קד, ס"ק א) האריך להוכיח שהראשונים חולקים על הרשב"א, וגם לכתחלה אין דין קדימה במטלטלין, ובית דין מחלק המטלטלין לכולם בשוה, ואין להקדים המוקדם, וחזר ופסק כן עוד (שם) בס"ק כו. והיא שיטת הרמב"ם (כ, ד) והרי"ף (כתובות פ"ט) ורא"ש (כתובות ס"י יא), ונעייין טוש"ע אהע"ז קב א; טוש"ע חו"מ קד י' וכן כתב הב"ח שם שכך הלכה רווחת בישראל, והרמב"ן בתשובה יחיד הוא. אבל בביאור הגר"א (קד, ס"ק ב) מוכיח מהראשונים דסוברים שיש דין קדימה לכתחלה במטלטלין, ודלא כסמ"ע. מכל מקום מסקנת הפוסקים שאין דין קדימה במטלטלין, ואפילו לכתחלה חולקים ביניהם. ובערוך השולחן (חושן משפט, קד, א) מחדש, שאף על פי שאין דין קדימה במטלטלין, מכל מקום, אם בא זה ששטרו מוקדם ואין המאוחר לפנינו, יש לתת לקודם. ואם בא המאוחר אין לתת לו רק לפי חלקו עיין שם טעמו.

העולה מזה: לרשב"א יש דין קדימה במטלטלין לכתחלה, וכשביית דין מחלק נכסי החייב אפילו במטלטלין, יש להקדים למי ששטרו קודם. אבל הראשונים חולקים עליו, וסוברים שאין כלל דין קדימה במטלטלין, ובית דין מחלק בשוה בין כולם.

האם מותר לבעל חוב לתפוס לפני אחרים מטלטלין

ויש לחקור, האם מותר לבעל חוב בעצמו לתפוס מטלטלין כנגד כל חובו, כאשר ידוע שאין לבעל חוב לשלם לכל בעלי החובות. ואף על פי שנתבאר שביית דין מחלק לכל בעלי החובות בשוה, ולפי שיטת הרמב"ן וסיעתו מקדים למי שמוקדם, מכל מקום יש לומר שכל זה אינו אלא דין על "הבית דין", ולא על כל בעל חוב בעצמו, וכל בעל חוב זכותו לתפוס מה שרוצה במטלטלין, שאין בהם דין קדימה, או שמא כיון שאין מספיק מטלטלין וכספים לכל בעלי חובות, אין ראוי לבעל חוב לתפוס הכל לעצמו, שהרי כולם שווים במטלטלין אלו.

ושורש הספק, האם אמרינן ששיעבוד בעלי החוב על המטלטלין מתחלק בין כולם בשוה, ואם יש שני בעלי חוב של מנה, דהיינו סך החובות הם מאתים, ויש לחייב רק מטלטלין בשווי מנה, יש לכל אחד שיעבוד של חמישים בלבד, ולפי זה בודאי אסור לבעל חוב לתפוס יותר מחמישים, שהרי שיעבודו אינו אלא על חמישים,

בינת המשפט

עניני ממונות אקטואליים

של החייב. ואפילו לסוברים לא קנה חבירו, מסיק בקצות החושן שאם תפס ונתן לבעל חוב אחד, אינו חייב מדין מזיק שיעבוד של חבירו, כיון שבעל חוב עצמו מותר לתפוס הוברר שזה היה שיעבודו באמת.

החייב מדין שיעבודא דרבי נתן מותר לפרוע לאחד

ונראה לעניות דעתי, דהחייב מדין שיעבודא דרבי נתן הוא כדין תופס לבעל חוב למאן דאמר קנה חבירו, כיון ששיעבודא דרבי נתן משעבד החייב ממש כאילו חייב לבעל חוב של החייב, והרי הוא עומד במקום בעל חוב בעצמו, ועדיף טפי מתופס לבעל חוב במקום שחב לאחרים למאן דאמר קנה, אלא הוא כדין בעל חוב בעצמו, שכבר נתבאר שמותר לפרוע לבעל חוב אחד כל המטלטלין שבידו, אלא שבית דין אינו עושה כן. [וכבר נתבאר, שאפילו למאן דאמר לא קנה חבירו, מסיק בקצות החושן שיכול לתפוס ולתת לאחד מבעלי החוב, ואינו נחשב מזיק שיעבודו של חברו].

ויש להביא סיוע לזה מהא דקי"ל באבן העזר (קב, ב) שאם מת הבעל והניח רק מטלטלין - שאין בהם דין קדימה - ואין מספיק בהם כדי לפרוע כתובה ולשלם חובות שיש לו, תקנו חכמים שיתנו לבעל חוב, כדי שירצו אנשים להלוות. הנה מבואר שתיקנו לכתחלה להקדים בעל חוב המאוחר על האשה שהיא מוקדמת, ולפי הרמ"א (שם) אפילו תפסה מוציאין מידה, מוכח מעל כל ספק ששיעבוד המטלטלין שוה בכל, ולכל אחד יש שיעבוד על הכל, ואין כלל דין קדימה, ומי שתופס הכל משמיה קא זכו ליה לזכות בתפיסה, ולאחר שתפס שלו, הוא בדין, ואין ליטול ממנו והנוטל ממנו גזל הוא בידו, וכן המשועבד מדין שיעבודא דרבי נתן הוא עומד במקום הבעל חוב.

העולה מזה: כשם שמותר ללווה לפרוע את כל חובו לאחד מבעלי החובות אפילו שאין לו מספיק לכולם, כך מותר למי שמשועבד מדין שיעבודא דרבי נתן, לפרוע לאחד מבעלי החובות.

שיטת נתיבות המשפט ונחל יצחק ואחיעזר

ולאחר שכתבתי זאת, ראיתי שכבר עמד בזה בנתיבות המשפט, וכתב בפשיטות שלא מהני תפיסה. וז"ל (ביאורים סימן קכה, ט) וז"ל "דשאני הבעל חוב עצמו שהוא חייב לכל אחד ק' זהובים, יכול לתפוס בכדי כל הק' זהובים שהוא כל חובו, מה שאין כן הבעל חוב של הבעל חוב, שאינו חייב רק מאה זהובים לכולם, והוי כמי שאינו חייב לכל אחד רק שליש מהק' זהובים מדר' נתן, לכך אינו יכול לתפוס כל הק' זהובים כיון שהוא אינו חייב לו רק שליש מהק' זהובים" עכ"ל.

הוא מפסיד לאחר, והמזיק שיעבודו של חבירו חייב לשיטת הרמב"ם (חובל ומזיק ז, יא), וכן פסק המחבר (חושן משפט שפו, ב). או דלמא, כמו שיכול בעל החוב לעצמו לתפוס הכל, ואינו חייב מדין מזיק שיעבוד של חבירו, הוא הדין למשועבד לו מדין שיעבודא דרבי נתן, מותר לפרוע לו כל חובו.

ומצאתי בס"ד שדן בכעין זה בקצות החושן (סימן קז, יא). וכדי להבין דבריו יש להקדים הקדמה קצרה. דהנה אדם יכול להגביה מציאה עבור חברו ולהקנותה לו בהגבהתו, כיון שזכין לאדם שלא בפניו, (בבא מציעא ח, א) ונעשה המוצא שלווחו לקנות עבורו מציאה זו. כמו כן התופס מהחייב מטלטלין לזכותו של בעל חוב זכה הבעל חוב מטעם זה. ונחלקו בש"ס (גיטין יא, ב. ועוד) באופן שתופס לבעל חוב, אבל הוא חב לאחרים, האם יכול האדם להיות שלווחו של אחד כאשר הוא חב לאחרים בשליחות זכיה זו. והנה למאן דאמר קנה חבירו, על ידי תפיסתו הפסיד בעל חוב אחר, ולא מחייבין בש"ס את התופס, מוכח מזה שאינו חייב משום מזיק, ועל כרחק דלא שייך מזיק שיעבודו רק אם מוכר לאחר שיעבוד חברו, אבל בשני בעלי חובות שאין בהן דין קדימה ופורע לאחד הכל, לא הוי מזיק שיעבודו של חבירו, שהרי שיעבודו של חבירו נמי הוא, והוא נתן לחבירו. ועל פי זה מוכיח בקצות החושן שאם פרעו לבעל חוב מאוחר אין לחייב משום מזיק שיעבודו של חבירו.

בקצות החושן פוסק שאפילו למ"ד לא קנה אינו חייב מדין מזיק שיעבוד של חברו

אבל מכל מקום מסתפק בתחלה בקצות החושן, לפי ההלכה שהתופס לבעל חוב לא קנה, אם כן אינו שלווחו של בעל החוב, שהרי לא קנה הבעל חוב, וכשתופס הוא מזיק שיעבוד של אחר, אם כן כשפורע לבעל חוב אחד הוא מזיק לבעל חוב אחר את שיעבודו, ואינו דומה לתופס לבעל חוב למאן דאמר קנה חבירו, דכיון שנעשה שלווחו של בעל החוב שהרי קנה חבירו, לכן כשם שהבעל החוב יכול לתפוס את כל החוב גם שלווחו יכול לתפוס בשבילו, אבל למאן דאמר לא קנה חבירו, אם כן כשהגביה לא נעשה שלווחו של בעל החוב, ויתכן שאם יתן הכל לבעל חוב אחד, חייב משום מזיק שיעבודו של חבירו. ונשאר בתחלה בצ"ע. ולבסוף מסיק בקצות החושן, דאפילו למאן דאמר תופס לבעל חוב במקום שחב לאחרים לא קנה, יכול לתפוס לבעל חוב, ואינו חייב מדין מזיק שיעבודו של חבירו, כיון שהבעל חוב בעצמו היה יכול לתפוס, ועכשיו נתן לבעל חוב הוברר הדבר דשיעבודו הוא שלו.

העולה מזה: לסוברים תופס לבעל חוב במקום שחב לאחרים קנה, אין לחייבו משום מזיק שיעבוד חבירו, כיון שהוא שלווחו

בינת המשפט

עניני ממונות אקטואליים

כלומר, בשעבודא דרבי נתן, הרי לוי מתחייב לראובן באופן ישיר, ואם יפרע לשמעון אחרי שידע שראובן נושה בו ואין לו לשלם צריך לחזור ולשלם, ואם כן כשיש שני בעלי חוב הרי אי אפשר לומר שחייב לכל אחד הכל, שהרי אם כן יצטרך לשלם מנה לכל אחד, ועל כן נקבע הדין שיתן לכל אחד מחצה, ואם יתן לאחד הכל, לא יצא ידי חובו להשני, והרי זה כפרע לשמעון.

והאחרונים שחלקו על נתיבות המשפט על כורחך סבירא להו דנכסי לוי הם בכלל נכסי שמעון, וממילא משועבדים הכל לכל אחד, וכשנתן לאחד, הרי כאילו התברר שלא היה לוי חייב להשני" ופי חכם חן.

הודעה חשובה

בית הוראה "בינת המשפט", נותן מענה לכל פונה בכל עניני ממונות – שלא על מנת לקבל שכר. כל המעוניין להנציח קרוב לעילוי נשמתו, על גליון "בינת המשפט", או מי שנדבה ליבו להרים תרומה להחזקת המפעל הגדול הזה, ולהפצת הגליון, לפרטים: טל, 052-7611435

הנה מבואר בדבריו, דהמשועבד משיעבודא דרבי נתן, אינו משועבד אלא לכל בעל חוב חלקו, לפיכך לא מהני תפיסה, כיון שהוא לא משועבד לבעל חוב רק כפי חובו, וחובו זה מחולק לכל בעלי החוב. ובאמת עפר אני תחת כפות רגליו, אבל לא זכיתי להבין דבריו הקדושים, דשעיבודא דרבי נתן הוא שיעבוד מכל בעל החוב, וכאילו עומד תחת הבעל חוב. אמת שהוא עצמו אינו משועבד בנכסיו רק כפי חובו, אבל חובו זה משועבד מחמת בעל החוב, וכמו ששיעבוד הבעל חוב חל לכל אחד בכל חובו, הוא הדין המשועבד משיעבודא דרבי נתן.

ושמחתי שראיתי שבס"ד כונתי לדברי גדולים, שהגאון הגדול רבי יצחק אלחנן בשו"ת נחל יצחק האריך בסימן פ"ו בשאלה זו, וזכינו לכוון למסקנת דבריו שמהני תפיסה, וכן הביא ראה מדברי האבן העזר שהבאנו. והחזיק אחריו הגאון רבי חיים עוזר באחיעזר חלק ג' סימן לט, ופסק שמהני תפיסה בבעל חוב מהסברא שכתבנו, ועיין שם בדבריהם הנפלאים אריכות גדולה, ולא באנו אלא לעורר על בינת המשפט בס"ד.

ביאור שיטת הנתיבות

וכתב אלי תלמיד חכם אחד ביאור שיטות נתיבות המשפט ובעלי מחלוקתו וז"ל "טעמו של הנתיבות המשפט ברור, דבעל חוב עצמו הרי חייב לכל אחד הכל, ואם לא יגבה מכאן יגבה ממקום אחר, ולכן שייך לומר דכל מנה שיש לו משועבד כולו לכל אחד, אבל בעל חוב שלו שמשועבד מדרבי נתן, הרי אינו חייב רק כנגד שיעור חובו, וכיון דמן הדין לחלקו בין כולם, הרי אם יתן לאחד יפסיד השני לגמרי, שהרי לא יצטרך לשלם לו ממקום אחר.